

Unkarin kielen käänteissanakirja ja kielihistorian tutkimus

1. Vuonna 1963 alkoi Debrecenin Lajos Kossuthin Yliopistossa unkarin sanavaraston keskeisen leksikografisen aineksen muokkaus reikäkorttijärjestelmän avulla. Työn suoritti Ferenc Pappin johtama työryhmä. Uudesta seitsenniteisestä nykyunkarin sanakirjasta (A magyar nyelv értelmző szótára, Budapest 1959—62) saatiin työn perustana oleva sanavarasto. Tässä sanakirjassa olevat hakusanat, yhteensä 58 323, joutuivat tutkittavaksi. Tietokoneet suorittivat aineiston järjestämisen.

Mitkä tiedot joutuivat reikäkortteihin? Tietysti ensiksikin hakusana; sitten hakusanan vartalomorfeemien lukumäärä, siis onko kyseessä yhdyssana vai ei; kolmanneksi: sanaluokka, jos sana nykyunkarin sanakirjan mukaan kuuluu useaan sanaluokkaan, ne kaikki ilmoitetaan (esim. *át* on adverbi, verbinprefiksi ja postpositio); neljänneksi: montako merkitystä sanalla on; viidenneksi: sanan tyyliarvo (esim. *tolska*, lastenkielen sana jne.); kuudenneksi: mihin vartalotyyppeihin hakusana kuuluu; seitsemänneksi: missä muodossa muuttuvat päätteet liittyvät vartaloon; kahdeksanneksi: kuinka adjektiivista muodostuu komparatiivi ja adverbi; yhdeksänneksi: verbin rektio (mitä sijamuotoa käytetään verbin yhteydessä); kymmenneksi: onko sanassa johdinta tai päätettä; yhdenneksitoista: sanan alkuperä (suomalais-ugrilainen sana, turkkilainen laina jne.). Etymologiset tiedot otettiin Géza Bárczin teoksesta Magyar Szófejtő Szótár (Budapest 1941).

Tietokoneet voivat järjestää reikäkortit edellä mainittujen tietojen mukaan muutamassa tunnissa, ja ne esittävät tiedot kirjoitetun listan muodossa. Jos siis esim. haluaisin tietää, paljonko unkarin kielen slaavilaisilla lainasanoilla on *-ság/-ség* -loppuisia johdoksia ja

mitkä nämä sanat ovat, koneet antavat minulle nopeasti täsmällisen vastauksen. Erilaiset järjestelmät (esim. etymologian mukainen järjestelmä, sanaluokan mukainen järjestelmä jne.) ovat käsikirjoitukseksi valmiina Debrecenin yliopistossa, ja niitä voidaan käyttää hyväksi (ks. Nyr. LXXXVIII, 457—64; MNy. LXI, 187—200; Acta Linguistica Hungarica XVII, 157—59).

2. Tietokoneet voivat kääntää sanat *a tergo* -aakkosjärjestykseen, siis käänteisjärjestykseen. Näin tulevat ensiksi sanat, joiden lopussa on *a*, niiden jälkeen *b*-loppuiset jne. Esim.:

<i>baba</i>	<i>lista</i>
<i>hiba</i>	<i>bab</i>
<i>téma</i>	<i>hab</i>

Tällainen niin sanottu *a tergo* -luettelo on jo valmiina monista kielistä (englannista, saksasta, venäjältä, tšeremissistä jne.). Nyt on Unkarissakin ilmestynyt tästä aineistosta "A magyar nyelv szóvégmutató szótára" (lyhenne: VégSz.) Ferenc Pappin toimittamana. Kirjan nimi merkitsee sananmukaisesti "Unkarin kielen sananloput näyttävä sanakirja". Toimittaja valitsi tämän nimen monien ehdotusten joukosta (ks. VégSz. 7). Voidaan kysyä, miten voisi nimittää samanlaista suomen kielen sanakirjaa. Suomen kielen laitoksen opettajien mukaan olisi nimitys "käänteissanakirja" ehkä sopivin.

Mainitsemani unkarilainen teos poikkeaa tähän asti ilmestyneistä käänteisluetteloista. Se ei nimittäin ole ainoastaan sanalista vaan sanakirja, joka antaa useita tietoja loppujen mukaan aakkosjärjestyksessä olevista sanoista. Sanakirjan laajuuden takia eivät kaikki reikäkorteissa olevat tiedot mahtuneet tähän teokseen, mutta näinkin se antaa paljon tietoja käyttäjille.

Ennen kaikkea on merkittävää, että sanakirjassa ovat yhdessä, peräkkäin kaikki unkarin sanavaraston keskeisen osan samaloppuiset sanat. Hakusanojen jäljessä kirjassa on seitsemän numerosaraketta. A-sarakkeen numerot ilmoittavat, onko sana yhdyssana vai ei, ja jos se on yhdyssana, monestako osasta se muodostuu. Näin ne ulkomalaisetkin, jotka eivät osaa uncaria huomaavat heti yhdyssanan elementit. Sana esiintyy näet ensiksi yksin ja vasta sen jälkeen yhdyssanan jälkiosana. Sanakirjassa on sellaisiakin yhdyssanoja, joissa on neljä yhdysosaa, vartalomorfeemia; viidestä yhdysosasta muodostuvia sanoja ei ole. Erikseen merkittiin verbinprefiksistä ja verbistä

muodostuneet yhdyssanat ja erikoistapaukset. B-sarakkeessa ilmoitetaan sanaluokka, ja jos sana kuuluu useaan sanaluokkaan, silloin ne kaikki on merkitty. C-sarake sisältää nominien yhteydessä tiedon sanan vartalotyypistä, verbien yhteydessä taas taivutusta koskevia tietoja. D-, E- ja F-sarakkeissa merkitään päätteiden liittyminen vartaloon. D-sarakkeeseen on merkitty akkusatiivin päätte, E-sarakkeeseen monikon tunnus ja F-sarakkeeseen yksikön kolmannen persoonan possessiivisuffiksi. Yleensä nämä tiedot ovat tarpeen, että nomini osattaisiin taivuttaa, koska mainitut päätteet liittyvät vartaloon melko epäsäännöllisesti. Verbien yhteydessä D₁-sarake viittaa sanan vokaalisointuun ja siihen, onko sanalla yksikön kolmannessa persoonassa subjektiivisessa taivutuksessa *-ik*-päätteinen variantti vai ei. D₂-, E- ja F-sarakkeet taas antavat tietoja siitä, mitä sijoja käytetään kyseessä olevan verbin yleisimmän merkityksen yhteydessä. Ja lopuksi G-sarakkeesta selviää, onko sanan lopussa johdin tai muu päätte; jos se on yhdyssana, onko yhdyssosien lopussa jonkinlainen päätte.

Asian havainnollistamiseksi muutamia esimerkkejä:

	A	B	C	D	E	F	G
<i>bankkamatláb</i>	3	2	1	01	01	01	
<i>nyomógomb</i>	2	2	1	02	02	02	2
<i>megdob</i>	6	1	7	10	05	01	

Siis *bankkamatláb* on yhdyssana, joka muodostuu kolmesta vartalomorfeemista (A = 3); substantiivi (B = 2); vartaloltaan muuttumaton (C = 1); yksikön akkusatiivin muoto: *-at* (D = 01), monikon nominatiivin muoto: *-ak* (E = 01); yksikön kolmannen persoonan possessiivisuffiksi: *-a* (F = 01); johdinta tai muuta päätettä ei ole yhdyssanan elementtien lopussa (G =).

Nyomógomb on yhdyssana, jossa on kaksi vartalomorfeemia (A = 2); substantiivi (B = 2); vartaloltaan muuttumaton (C = 1); yksikön akkusatiivi: *-ot* (D = 02); monikon nominatiivi: *-ok* (E = 02); yksikön kolmannen persoonan possessiivisuffiksi: *-ja* (F = 02); ensimmäisen yhdyssosan lopussa on johdin (G = 2).

Megdob on prefiksillinen yhdyssana (A = 6); verbi (B = 1); taivutus: subjektiivisessa taivutuksessa preesensin yksikön ja monikon toisen persoonan päätteet liittyvät ilman sidevokaalia, menneen ajan yksikön ensimmäisessä persoonassa ei ole sidevokaalia tunnuksen

edessä, mutta yksikön kolmannessa on, konditionaalinen tunnus tulee välittömästi vartalon jälkeen ja imperatiivinen tunnuksena on *-j* ($C = 7$); verbi on takavokaalinen ($D_1 = 1$); transitiiivinen ($F = 01$); verbin yhteydessä käytetään vielä instrumentaalimuotoa ($E = 05$); sanan lopussa ei ole päätettä ($G =$).

Sanakirjan lopussa oleva liiteosa sisältää sananloppuja koskevan tilastollisen tiivistelmän, josta voidaan nähdä, moniko sana loppuu kuhunkin foneemiin ja montako prosenttia se on koko aineistosta (541—44). Lisäksi voidaan saada vastaavat tiedot sanojen lopussa olevista digrammoista (kaksi viimeistä kirjainta) ja trigrammoista (kolme viimeistä kirjainta) (545—84); saadaan myös tietoja useimmin esiintyvistä tetragrammoista (neljä viimeistä kirjainta) (585—88). Niiden lisäksi tässä liitteessä on tilasto unkarin sanojen jakaantumisesta pituuden mukaisesti (588) sekä sanojen merkitysten lukumäärästä (589). Niin sanotut ”tyylilistat”, so. aineistossa olevien slangisanojen, lastenkielen sanojen, onomatopoeettisten sanojen, deskriptiivisten sanojen ja uusien sanojen luettelot, lopettavat teoksen (592—3).

Varmastikaan ei tarvitse todistella, että tällaisen sanakirjan merkitys deskriptiivisessä kielentutkimuksessa on hyvin tärkeä. Jos on kyseessä suurimittainen tietojen järjestely ja valitseminen, silloin tietokoneet työskentelevät ihmistä nopeammin ja täsmällisemmin. Mutta tästä sanakirjastakin voidaan kerätä tietoja hyvin nopeasti. Sanakirjan käyttökelpoisuudesta on todisteena esim. se, että silloin kun se ei vielä ollut ilmestynyt painosta ja vain käsikirjoitus oli valmiina, valmistettiin lukuisia artikkeleita sen avulla. Yhä useampia on nyt valmistumassa. Esim. FERENC PAPP: Két- és háromszófajiságú szavaink (Kaksi- ja kolmisanaloukkaiset sanamme) (Nyr. XCI, 404—408) SÁNDOR JÁNOSKA—FERENC PAPP: A magyar szóvégmutató szótár és az alaktani ingadozások vizsgálata (Unkarin käänteissanakirja ja muoto-opin horjuvuuden tutkimus) (MNy. LXIII, 138—48), FERENC NAGY: A képzőgyakorlás néhány jellemző vonása (Johtimien yleisyyden muutamia luonteenomaisia piirteitä) (MNy, LXIII, 331—345), FERENC PAPP: Tőigéink (Yksinkertaiset verbimme) (Nyr. XCI, 45—52), FERENC PAPP: Szófaj és végződés (Sanaluokka ja sanan loppu) (Nyr. XCII, 29—37) jne.

Seuraavassa saanen viitata siihen, että tällaista puhtaasti deskriptiivistä teosta voidaan käyttää hyväksi myös kielihistoriallisessa tut-

kimuksessa. Nykykielen ilmiöiden aseman täydellinen tunteminen voi auttaa ratkaisuihinsa tai voi ratkaista tähän asti epäselviä kielihistoriallisia probleemeja.

3. Unkarin kielessä on imperatiivin tunnuksena $-j < \text{sgr. } *-k-$ (MNY. XLVI, 359). Kun imperatiivin tunnus liittyy verbin vartaloon, tapahtuu usein muutoksia.¹ Unkarin deskriptiivisistä kieliopista on yleisesti tunnettua, että t -loppuisten verbien imperatiivi muodostuu kolmella tavalla. 1. $-st-$ ja $-szt-$ loppuisten verbien t -äänne katoaa, ja imperatiivin tunnus $-j$ assimiloituu loppukonsonantin kanssa: *fest* 'maalata': $fes + j > fess$ 'maalaa'; *választ* 'valita': $válasz + j > válassz$ 'valitse'. 2. Jos sanan lopussa olevan t :n edessä on muu konsonantti, silloin t :n ja j :n yhteensulautumisesta syntyy cs ($tš$): *tart* 'pitää' ~ *tartson* (*tartšon*) 'pitäköön'. Jos t :n edessä on pitkä vokaali, silloin syntyy myös cs mutta pitkä: *hüt* 'jäähdyttää' ~ *hütsön* 'jäähdyttäköön', mutta tästä on jo poikkeuksia. 3. Jos lyhyt vokaali edeltää t -äännettä, silloin $t + j$:stä tulee aina ss ($šš$), esim. *vet* 'kylvää' ~ *vessen* 'kylväköön' (ISTVÁN PAPP, FUF XXXII, 294—7; MNYj. IV, 32—4).

Herää kysymys, mitkä ovat ne pitkään vokaaliin $+ t$:hen päättyvät verbit, joiden imperatiivissa on cs :n asemesta ss . Tähän asti ei ole voitu täsmällisesti vastata tähän kysymykseen. Tätä asiaa käsittelevästä kirjallisuudesta voidaan löytää seuraavanlaisia toteamuksia: muutamit pitkä vokaali $+ t$ -loppuiset vartalotkin kuuluvat tähän: *lát* :*láss* (MNYj. IV, 32). Unkarin Oikeinkirjoituksen Säännöt -niminen käsikirja sanoo verbejä *lát* 'nähdä' ja *bocsát* 'päästää' poikkeuksiksi (92. §). JÁNOS LOTZIN mukaan tähän kuuluvat verbit *lát*, *bocsát* ja *lót*, joka esiintyy yhdyssanassa *lót-fut* 'juoksennella, hääätä, touthuta' (Studies in Uralic Linguistics 85). Ja myös A mai magyar nyelv rendszere (Nykyunkarin kielen järjestelmä) -niminen uusi deskriptiivinen kielioppi tekee saman toteamuksen (I, 490). Onko unkarin kielessä useampia tällaisia verbejä? Nyt, kun unkarin käänteissanakirja on valmiina, on helppo vastata tähän kysymykseen. Se pitää vain avata t -loppuisten sanojen kohdalta, ja voidaan heti nähdä, että *bocsát*-, *lát*- ja *lót*-verbien lisäksi ei yleiskielessä ole muita tähän ryhmään kuuluvia verbejä. Luultavasti sellaisia ei ole murteissakaan.

¹ Tästä alkaen vrt. MNY. LXIII, 194—6.

4. Mikä on tämän poikkeuksen syy? Katsotaan, voisiko käänteissanakirja auttaa meitä tämän probleemin ratkaisemisessa. Jos nähdään yhdessä kaikki samantyyppiset verbit, ehkä tarjoutuu itses-täänkin jokin selitys niiden imperatiivin muodostamistapaan.

Deskriptiivisestä kieliopista tiedetään, että nykyään pitkä vokaali + *t* -loppuiset verbit käyttäytyvät imperatiivissa samoin kuin konsonantti + *t* -loppuiset. Nyt tunnetaan sekin, että vain kolme sanaa on poikkeuksena. Katsotaan siis, mitkä ovat ne verbit, joissa pitkä vokaali on *t*:n edessä. Käänteissanakirjaa katsellessa voidaan heti huomata, että *-it*-johtimeen loppuvat verbit muodostavat suurimman osan niistä. Yhteensä 490 *-it*-johtimista verbiä on tässä sanakirjassa, mutta tähän määrään eivät sisälly niiden prefiksilliset variantit. Tähän määrään verraten muita pitkä vokaali + *t* -loppuisia verbejä on aivan vähän, yhteensä vain yksitoista. Nämä ovat seuraavat: *alít* 'luulla, uskoa, ajatella', *bocsát* 'päästää', *dút* 'kaataa', *fút* 'lämmittää', *hút* 'jäähdyttää', *mút* 'operoida, leikata', *lát* 'nähdä' *lót* (*-fut*) 'juok-sennella, häärätä, touhuta', *szít* 'sytyttää', *tát* 'avata (suu)' ja *vét* 'erehtyä, tehdä virhe'. Otetaan niiden joukosta mainitut kolme poikkeusta (*bocsát*, *lát*, *lót*); vain kahdeksan jää jäljelle. Mutta vain nykyinen kielivaistomme voi pitää vartalomuotona Nykyunkarin sanakirjan mukaan vanhentuneeksi sanottua *alít*-sanaa, koska alkuaan tässäkin oli *-it* johdin (EtSz.; Mny. XXXI, 42—6). Näin vain seitsemän pitkä vokaali + *t* -loppuisista verbiä, joissa *t* + *j*:stä tulee *cs*, jää *-it*-johtimisten lisäksi: *dút*, *fút*, *hút*, *mút*, *szít*, *tát* ja *vét*. Käänteissanakirjan tietojen perusteella voidaan siis otaksua, että ensi sijassa *-it*-loppuisilla verbeillä oli tärkeä osa pitkä vokaali + *t* -loppuisien verbien imperatiivin muodostumisessa.

Miksi *-it*-johtimeen loppuvat verbit käyttäytyvät niin kuin konsonantti + *t* -loppuiset? Todennäköisesti sen vuoksi, että aikaisemmin nekin olivat konsonantti + *t* -loppuisia. Tämä sgr. johdin nimittäin kehittyi seuraavasti sgr. **kt* > *χt* > *χt* > *it*. Sitten se muodosti vartalon lopussa olevan vokaalin kanssa diftongin, ja diftongista tuli myöhemmin pitkä etuvokaali (D. BARTHA, Szóképz. 44). Ääntämistapa *cs* muodostui siis jo silloin, kun johtimen alkuelementti oli konsonantti tai puolivokaali *i*. Esim. FestK. 69: *sokasyhch megh* 60: *Segeych*, Guaryk. 103: *zababoyča, zabadeyč meg*. Huomattakoon, että *-it*-loppuiset verbit eivät käyttäydy ainoastaan imperatiivissa niin kuin konsonantti + *t* -loppuiset vaan myös johtimen jälkeen seuraa-

van sidevokaalin käytössä (ks. ÁRPÁD SEBESTYÉN, *Tanítani* ~ *tanitni*, MNy. IV, 37—48).

5. Mutta tarkastelkaamme tarkemmin mainittuja seitsemää pitkä vokaali + *t* -loppuista verbiä. GÉZA BÁRCZI on todistanut historiallisiin tietoihin nojautuen, että *füt*-verbin *t*-äänteen edessä oli puolivokaali (MNy. LIII, 127). Sanan *hüt* vanhoista esiintymistä voidaan nähdä, että tässä sanassakin on ollut *-ít*-johdin: *hüvétem*, *meghivejt*, *meghüvit* (NySz.), *hwyched* (OrvK. 612), *hwych* (OrvK. 631). Verbin *düt* edeltäjänä oli *döjt* ~ *düjt* (NySz.). Ja samankaltaisia tietoja voidaan mainita verbistä *szít*: *szíjtana*, *szíjtnak*, *szíjtás* (NySz.). Näiden neljän verbin menneisyudessa oli siis sellainen vaihe, jolloin *-t*:n edessä oli *j* (*i*): *füjt*, *düjt*, *hüjt*, *szíjt*, ja tämä muoto oli sama kuin *-ít*-johtimeen loppuvien verbien vanha muoto. Näin on hyvin ymmärrettävää, että niiden imperatiivi kehittyi samoin kuin *-ít*-johtimisten verbien imperatiivi.

Tämän jälkeen jää jäljelle vain kolme verbiä (*müt*, *tát*, *vét*), joiden loppukonsonantin edessä on pitkä vokaali ja joiden menneisydestäkään ei voida löytää *t*:n edessä olevaa konsonanttia tai puolivokaalia. Verbi *müt* on kielen uudistuksen sana; Pál Bugát loi sen *füt*-verbin analogian mukaan viime vuosisadalla. Tämä verbi alkaa nykyään yleistyä (ks. BÉLA KÁLMÁN: MNy. LVII, 484; BÉLA J. NAGY: MNy, LVIII, 222; MAGDOLNA R. HUTÁS: MNy. LVIII, 224). On aivan luonnollista, että tämän verbin imperatiivi muodostuu *düt*-, *füt*-, *hüt*-verbien esimerkin mukaan, jotka eroavat tästä ainoastaan yhden äänteen kohdalla.

Sana *tát* on ääntä jäljittelevä (ks. BENKÖ: MNy. L, 257). Se esiintyy ensi kerran Apor-koodeksissa, ja silloin se on juuri imperatiivissa: *tassa* (19). Sanassa ei siis ollut vielä silloin *cs*-äännettä vaan *ss*. Koodeksissa *cs* äänne merkitään kirjaimilla *ch*, *cz*, *L* (ks. KNEZSA, HirTört. 108, 111, 124, 129, 133). Mutta XVI vuosisadalta alkaen *cs* esiintyy tämän sanan imperatiivimuodoissa: *Tacz meg*, *táts fel*, *táttsuk* (NySz.). Tämä verbi käyttäytyi siis alun perin niin kuin lyhyt vokaali + *t* -loppuiset verbit, ja vasta myöhemmin tapahtui muutos. Ääntä jäljittelevät sanat muuttuvat yleensä usein ja nopeasti. Näin tämän muutoksen syytä voidaan etsiä analogiasta: muut (*-ít*-loppuiset) pitkä vokaali + *t* -loppuiset verbit vaikuttivat helposti tähän onomatopoeettiseen sanaan.

Vét-verbi on alkuperältään tuntematon (ks. SzófSz.). Miksi siinä

on *cs*-imperatiivi? Tähän voi olla kaksikin syytä, ja nämä ehkä vaikuttivat yhdessä. Toinen syy on analogia, joka pääsi vaikuttamaan tähänkin sanaan. Toinen syy on taas se, että $t + j > ss$ -muutoksen perusteella syntyisi *vészen* muoto, joka olisi sama kuin *vés* 'kaivertaa, piirtää'-verbin imperatiivimuoto. Homonymian välttämisen halukin on siis voinut auttaa *vétsen* 'erehtyköön' jne. -muodon syntymistä, koska *vészen* muodon merkitys on: 'kaivertakoon'.

6. Nyt palataan mainittuihin kolmeen poikkeukseen. Miksi verbeillä *bocsát*, *lát* ja *lót* on *ss*-imperatiivi? Vastaus näyttää hyvin yksinkertaiselta: sen vuoksi, että niiden *t*-elementin edessä ei ole ollut konsonanttia eikä puolivokaalia. Tiedetään, että verbillä *bocsát* on nykyäänkin *bocsájt*-variantti. Mutta on varmaa, että *bocsájt* on uusi muodoste. Unkarin kielihistoriallinen sanakirja antaa enemmän kuin sata tietoa tämän sanan kielihistoriasta, ja niissä on vain kaksi, joissa *t*:n edessä on *j*. Nämäkin ovat aivan uusia tietoja XVII vuosisadalta. Kielihistoriallisesta sanakirjasta voidaan löytää vain *ss*-imperatiiveja. Varmasti tämä myöhään muodostunut muoto *bocsájt* ei ollut eikä ole niin elinvoimainen, että se olisi voinut muuttaa verbin tavallista imperatiivimuotoa. Mainittakoon, että oli sellaisia verbejä, joiden vartalo muuttui ja joiden imperatiivikin sen jälkeen muuttui, esim. verbi *kiált* 'huutaa'. Tämän sanan vanhassa muodossa ei *t*:n edessä ollut *l*-äännettä (ks. MÉSZÖLY: MNy. XLVIII, 56). Sen imperatiivimuoto esiintyy jo HB:ssä vuoden 1200 tienoilla: *keassatuk* 'huutakaa', ja tässä imperatiivimuodossa on *ss*. Hyvin ymmärrettävää on, että muodon *kiált* yleistyttyä sanan imperatiivikin muodostui konsonantti + *t* -loppuisten verbien esimerkin mukaan, ja nykyään *cs* on vanhan *ss*:n asemassa. Näin on tapahtunut myös verbissä *önt* 'kaataa'. Sanan alkuperäisessä vartalossa ei *t*:n edessä ollut *n*-konsonanttia (SzófSz.), ja silloin sen imperatiivimuoto muodostui *ss*:lliseksi: *össed* 'kaada se' (NySz.), *eos* 'kaada' (OrvK. 112). Muodon *önt* muodostuttua sanan imperatiiviin tuli *cs*: *öntsön* 'kaatakoon'.

Verbeissä *lát* ja *lót* ei ole koskaan ollut *t*:n edessä konsonanttia tai puolivokaalia, joten nämä käyttäytyvät niin kuin lyhyt vokaali + *t* -loppuiset. Vain yksi kysymys tulee esiin: miksei analogia muuttanut myös niiden imperatiivia? Sanan *lót* kohdalla vastaus on aivan luonnollinen. Tämä verbi ei esiinny yksin, vaan *lót-fut* yhdyssanassa, ja sen säännöllinen imperatiivi on: *lóss-fuss*; analogia ei voinut

voittaa tässä yhdyssanassa toisen osan imperatiivia. Miksei sitten *lát* 'nähdä'-verbin imperatiivi muuttunut? Ehkä sen vuoksi, että se on hyvin usein käytetty sana; analogia ei ollut niin voimakasta, että se olisi voinut muuttaa verbin äännelaillista imperatiivimuotoa.

7. Monet ovat yrittäneet selittää $t + j > cs \sim ss$ -muutoksen äänneopillisesti (kysymystä käsittelevää kirjallisuutta, ks. ISTVÁN PAPP, FUF XXXII, 295—96; MNyj. IV, 33). Viimeksi on GÉZA BÁRCZI selvittellyt tätä kysymystä. Hänen mukaansa $t + j$:stä tuli konsonantin tai puolivokaalin jäljessä *cs*, vokaalin jäljessä *ss* (Htört². 131; MNy. LIII, 127). Edellä sanomastani selviää, ettei meillä ole mitään syytä ajatella muita selityksiä *t*-loppuisten verbien kokonaistutkimuksen jälkeenkään. Toisella tavalla ovat ilmiön selittäneet JENŐ JUHÁSZ (MNY. XXXIV, 127) ja ISTVÁN PAPP (FUF XXXII, 294—7; MNyj. IV, 32—4).

Lopuksi tiivistelmä: *t*-loppuisten verbien nykyään käytetty imperatiivimuoto muodostui seuraavalla tavalla: 1) *-st* ja *-szt*-loppuisten *t*-elementti katosi ja sen jälkeen tapahtui täydellinen assimilaatio (Ks. FUF XXXII, 294; MNyj. IV, 32—3). 2) Jos *t*:n edessä oli konsonantti tai puolivokaali *j*, silloin $t + j$:stä tuli *cs*. Tähän kuuluvat myös *-ít*-johtimiset verbit, mutta sanan vartalon ja johtimen yhteisen kehityksen tuloksena syntyi pitkä vokaali + *t*-loppuinen variantti. Jos verbiin tuli vielä toinenkin pääte, silloin *cs* joutui vokaalien väliin ja piteni ääntämyksessä: *taniczanak* (NySz.), nykyunkarin ääntämisen mukaan *taníccsanak* 'he opettakoot'. Nykyään on ääntämyksessä pitkä *cs* sanan lopussakin vokaalin jäljessä: *taníts* (*taníccs*) 'opeta'. 3) Kun *t*:n edessä oli vokaali (pitkä tai lyhyt), silloin $t + j$:stä tuli *ss*. Kuten näimme, *tát* ja *vét* sekä *kiált* (< *kaját*) ja *önt* (< *ött*) joutuivat tästä ryhmästä edelliseen, mutta tähänkin on oma selityksensä.

Voidaan todeta, että deskriptiivisen tutkimuksen mukaan poikkeuksiksi sanotut kolme sanaa *bocsát*, *lát* ja *lót* eivät ole poikkeuksia kielihistorian mukaan. Niiden imperatiivi on erään aikaisemmin tapahtuneen kehityksen jäännöstä, jonka kielessä jatkuvasti vaikuttavat erisuuntaiset analogiat jättivät koskemattomaksi.

8. On varmaan ollut väsyttävää seurata tätä hyvin pikkutarkkaa kielihistoriallista selittelyä, joka käsittelee aivan pientä kysymystä unkarin kielen tutkimuksessa. Mutta haluaisin viitata siihen, mistä lähdimme, ja siihen, mikä auttoi kolmen poikkeuksen selvittämisessä:

käänteissanakirjaan. Sanakirjasta saatiin tietää ensiksikin se, että todellakin on vain kolme poikkeusta. Sitten saimme huomata yllätykseksemme, että *-it*-johtimelliset verbit muodostavat ylivoimaisesti suurimman osan pitkä vokaali + *t* -loppuisista verbeistä. Ei siis ollut vaikeaa päätellä, että tämän johtimen ympäristöstä pitää etsiä *t*-loppuisten verbien imperatiivin nykyedustuksen selitystä. Tämän perusteella todistettiin sitten, että johtimessa tapahtunut ainoa äänne-
muutos loi muutoksen verbin taivutusjärjestelmässään ja avasi tien analogista kehitystä varten.

Käänteissanakirja on deskriptiivinen kielitieteellinen apuväline, mutta kielihistoriallinen tutkimuskin voi käyttää sitä hyväkseen. Nykykielen ilmiöiden täydellinen tunteminen ja kaikkien tutkittavaa ilmiötä koskevien tietojen huomioon ottaminen voivat toisinaan antaa selityksen kielihistoriallisten muutosten syihin.

LÁSZLÓ JAKAB: *Das rückläufige Wörterbuch der ungarischen Sprache und die sprachgeschichtliche Forschung*

An der Universität in Debrecen wurde 1963 mit der maschinellen Verarbeitung der zentralen lexikographischen Elemente des ungarischen Wortschatzes begonnen; die für die Arbeit verantwortliche Forschergruppe stand unter der Leitung von Ferenc Papp. Den Wortschatz lieferte das neue, in sieben Bänden erschienene Neuungarische Wörterbuch (*A magyar nyelv értelmező szótára*, Budapest 1959—62). Die 58323 Stichwörter dieses Wörterbuches wurden gesichtet und das dadurch erhaltene Material auf elektronischem Wege *a tergo*, d.h. rückläufig alphabetisch geordnet. Eine Glossensammlung dieser Art gibt es bereits in vielen Sprachen, und auch in Ungarn erschien kürzlich das auf der Grundlage des soeben erwähnten Materials entstandene Wörterbuch "A magyar nyelv szóvégmutató szótára" (Rückläufiges Wörterbuch der ungarischen Sprache). Das Werk ist aber nicht nur eine Glossensammlung, sondern ein Wörterbuch, das vielerlei Aufschluss gibt über Wörter, die ihrem Auslaut nach alphabetisch geordnet wurden.

Die auf jedes Stichwort folgenden, in sieben Spalten aufgeführten Zahlen-
gruppen enthalten den Hinweis auf die Wortklasse des betr. Wortes, sie geben Aufschluss über den Typus seines Stammes, seine Flexion und teilen mit, ob es sich um ein Kompositum handelt oder nicht und ob im Auslaut des Wortes eine Ableitungssilbe oder eine sonstige Endung steht.

Der Anhang des Wörterbuches enthält eine Statistik über die Wortendungen (541—88), über die Verteilung der ungarischen Wörter mit Berücksichtigung

ihrer Länge (588) und über die Anzahl ihrer Bedeutungen (589). Abschliessend finden wir ein "Stilwörterverzeichnis", worin die im Material befindlichen Slangwörter, Wörter aus der Kindersprache, deskriptive und onomatopoietische Wörter sowie Neubildungen aufgeführt wurden (592—3).

Ein solches Wörterbuch ist für die deskriptive Sprachforschung von grösster Bedeutung, und auch der sprachgeschichtlichen Forschung kann es als nützliches Hilfsmittel dienen.

Wie der Imperativ der auf *-t* auslautenden Verben gebildet wird, ist aus den deskriptiven Grammatiken der ungarischen Sprache bekannt, ebenso wie es bekannt ist, dass es Ausnahmen gibt. Das rückläufige Wörterbuch jedoch gestattete uns, den Nachweis zu erbringen, dass die Anzahl der Ausnahmen sich auf drei beschränkt: *lát, lôt, bocsat*. Zu unserem Erstaunen entdeckten wir, dass die Verben mit der Ableitung *-ít* der weitaus grösste Bestandteil der Gruppe von Verben sind, die auf einen langen Vokal + *t* auslauten. Daraus ergab sich ohne sonderliche Schwierigkeit die Folgerung, dass die Erklärung für die heutige Vertretung des Imperativs der auf *-t* auslautenden Verben im Bereich dieser Ableitungssilbe zu suchen ist. Davon ausgehend wurde im vorliegenden Artikel bewiesen, dass die einzige Lautveränderung in der Ableitungssilbe *-ít* auch in dem Flexionssystem des Verbs eine Veränderung bewirkt und eine analoge Entwicklung angebahnt hat. Die von der deskriptiven Forschung als Ausnahmen betrachteten Wörter sind es von sprachgeschichtlichen Standpunkt aus nicht. Ihr Imperativ muss als ein von der in einer Sprache stetig wirksamen Tendenz zur Analogienbildung unberührtes Überbleibsel aus einer früheren Entwicklungsphase betrachtet werden.